

Zgodba o “naprednjakih”

Potem ko je leta 1992 izšla zelo odmevna zgodovinska knjiga Jerce Vodušek Starič *Prevzem oblasti 1944–1946*, je bila z njo napovedana nova doba v slovenskem zgodovinopisju. Od takrat je minilo deset let, vendar so danes pri vprašanju slovenskega zgodovinopisja občutki mešani. Deset let kasneje moramo ugotoviti, da slovensko zgodovinopisje ne opravlja svojega dela tako, kot bi ga moralo.

Dr. Jerca Vodušek Starič

Opovedalo je predvsem dvoje: zavezanost k objektivni resnici in kritični pretres virov. Naj se tu ustavimo, saj bi nas nadaljevanje odvedlo drugam od teme, ki smo se je namenili tokrat dotakniti. Vrnimo se k zgodovinarici Jerci Vodušek Starič oziroma k njeni knjigi *Slovenski špijoni in SOE, 1938–1942*, ki je pred kratkim obogatila slovensko zgodovinopisje.

Kdaj nadaljevanje *Prevzema*?

Deset let je preteklo, da smo dobili novo zgodovinsko monografijo Jerce Vodušek Starič. Dolgo smo jo pričakovali, saj je njena prejšnja knjiga *Prevzem oblasti* obetala bleščeče nadaljevanje predvsem glede teme,

ki jo je v tej knjigi začela obdelovati. Niso znani razlogi, zakaj avtorica *Prevzema oblasti* ni nadaljevala, le slutimo lahko, da so bile odločitve tudi travmatične. V knjigi *Prevzem oblasti* je namreč na veliko zarezala v naše zgodovinopisje, predvsem pa v zgodovinopisno obdelavo obdobja, ki je bilo kljub relativni zgodovinski oddaljenosti povsem nedotaknjeno.

Komunistični režim, ki je temeljil na ohranjanju pridobitev revolucije pred letom 1990, namreč ni dovoljeval obdelave nekaterih tem. V 80. letih se je govorilo o tako imenovanih tabu temah, toda danes lahko rečemo, da je skoraj vse, kar se je dogajalo v obdobju med letoma 1941 in 1990, bil en sam velik tabu. Še danes, 12 let po formalni

demokratizaciji, naše zgodovinopisje le s težavo prebija vrednostne okvire, v katerih so bili vzgojeni in izšolani naši zgodovinarji. Doživimo celo takšen absurd, da neka javno zelo izpostavljena oseba govori o “zgodovinskem revizionizmu”, kar bi bila lahko le intelektualna erozija, če takšni angažmaji ne bi še vedno imeli določenega vpliva.

Nadgradnja “*Dosjeja*”

Jerca Vodušek Starič je knjigo *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* izdala v samozaložbi, kar je zagotovo pogumno dejanje, saj je še pred meseci veljalo, da bo knjiga izšla pri veliki založbi. Izdaja strokovne knjige je danes v Sloveniji mogoča le z občutno finančno podporo države.

Založniki, ki izdajajo kakovostno in strokovno literaturo, so namreč v zadnjem času prišli v veliko krizo.

Leta 1994 je Voduškova v zbirki *Viri*, ki jo izdaja Arhiv Slovenije, izdala knjigo “*Dosje*” *Mačkovšek*. Očitno ji je priprava zgodovinskih virov za to delo odprla novo obzorje oziroma temo, ki se je je v naslednjih letih lotila z vso svojo marljivostjo in natančnostjo. Zato danes ob knjigi *Slovenski špijoni in SOE* mnogi strmiijo in se čudijo, kako je mogoče, da je v svoji razmeroma obsežni študiji (450 strani) obdelala temo, ki je bila doslej v javnosti povsem neznana. Vzrokov, zakaj so odzivi takšni, je verjetno več. Prvi je zagotovo ta, da Voduškova obravnava temo, ki je doslej ni še nihče.

Liberalci in Angleži

Tema knjige so slovenski liberalci med obema vojnama in njihovo domoljubno sodelovanje z britanskimi obveščevalnimi službami. Začelo se je že med prvo svetovno vojno, ko so nekateri liberalni politiki na Dunaju (dr. Gregor Žerjav, dr. Milko Brezigar, dr. Bogumil Vošnjak, dr. Leonid Pitamic, dr. Ivan Prijatelj in še nekateri) ustanovili skupino z nenavadnim imenom Slovenska mafija, ki je zbirala podatke za britansko obveščevalno službo. Na podlagi teh povezav so kasneje, ko je nacizem začel svoj pohod, vzklicale nove.

Na podlagi domačih arhivov, ki so bili odprti komaj pred nekaj leti, saj jih je vrsto let po vojni ustvarjala Udba, na podlagi angleških arhivov in spominov nekaterih akterjev je Voduškova skrbno sestavljala zgodbo, ki nam poleg opisov sodelovanja z angleškimi agenti razkriva tudi veliko domoljubje mnogih Slovencev. V uvodu nam prikaže okoliščine začetkov slovenskega protifašističnega in protinacističnega delovanja (avtorica ga poimenuje s terminom boj). Sledi osem poglavij. V prvem prikaže Center Beograd, v drugem zgodbo Dimitrija Omerse in zagrebški »

» Center za sever države, v tretjem zgodbo ljubljanskega kroga, v četrtem zgodbo mariborskega obveščevalnega centra, v petem zgodbo celjskega kroga, v šestem državni udar (marca 1941), zlom in odhod Britancev, v sedmem angleško obveščevalno organizacijo SOE in misijo Stanka Rapotca, v osmem pa samo medvojno dogajanje.

Končali smo na Vzhodu

Že v uvodu nas Voduskova opozori na absurd, da so Slovenci pred vojno množično čutili odpor do agresivnih fašizma in nacizma in da so simpatizirali z zahodnim svetom, predvsem z Angleži, potem pa se je do konca druge svetovne vojne vse to spremenilo. "Toda postopoma, med tem bojem, smo Slovenci končali na vzhodni strani, v socialističnem taboru z vsemi njegovimi značilnostmi kot tudi politično policijo, proti kateri se je boj začel. Ko je komunizem dokončno zmagal v Sloveniji in Jugoslaviji, smo častili in hvalili le še VOS, Ozno in Udbo, njihova junaška in manj junaška dejanja. Junake naše

Nesmisel ali revolucija

Seveda avtorica zaradi obsežnega dela ni mogla posebne pozornosti posvetiti vprašanju, zakaj, predvsem pa kako se je vse to (lahko) zgodilo. To, kar v knjigi ni obdelano, imenuje pa se izvedba komunistične revolucije (in to celo v razmerah okupacije; te razmere so pomembne prevsem zaradi žrtev te revolucije), je namreč zaradi svoje velikosti, tragičnosti in posledic velika tema slovenske novejšje zgodovine. Za zdaj žal še ne za naše zgodovinarje.

V nadaljevanju je sicer navedla citat iz Titovega pisma Kominterni iz junija 1941, v katerem je med drugim omenil "skupni boj proti angleškim agentom in poskusom za obnove starega reda." Toda to je poimenovala z besedami, da je šlo za "zgovoren odraz nesmisla partijske politike". Problem je seveda v tem, da je ta partijska politika seveda bila smiselna – za partijo. Saj na tej in še na vrsti drugih "nesmiselnih" točk je projekt komunistične revolucije, za katerega so komunisti pred vojno žrtvovali zelo veliko, med vojno pa

zdi ti termini pretrdi, vendar tako je bilo in takšna so dejstva in bi jih bilo verjetno zelo težko ovreči. Počasi se bomo pač morali navaditi na (neprijetno) resnico in na odkrit odnos do dejstev v naši zgodovini.

Liberalci ali "klerikalci"

Knjiga Voduskove je velika knjiga o slovenskih predvojnih liberalcih. V intervjuju za *Mag* takoj po izidu knjige je avtorica izrazila precej negativno stališče o politiki SLS (avtor intervjuja jih poimenuje s slabšalnim terminom "klerikalni tabor"), saj naj ne bi bili sposobni voditi visoke politike, "ampak so se ukvarjali z drobnimi razprtijami" in "svojimi spori z naprednim taborom". "Vsaj tako" naj bi na to gledali Britanci. Ali smo mar od teh Britancev kdaj slišali, kaj menijo o tem, da so komunisti in njihove vojaške organizacije (VOS, NZ, partizani, terenci...) leta 1941 in 1942 sistematično pobijali Slovence, predvsem tiste iz "klerikalnega tabora". Na stotine so jih umorili, mnoge skozi najhujša mučenja, civiliste, otroke, ženske, cele družine ...

sprt med seboj je bil tudi liberalni tabor, čeprav je bil maloštevilčen, so ga hromili hudi frakcijski "boji".

Zdi se, da včasih nekateri dajejo raznim sporom in sporčkom preveč poudarka, saj so imeli le malo vpliva na druge pomembnejše teme in dogodke.

Pandorina skrinjica

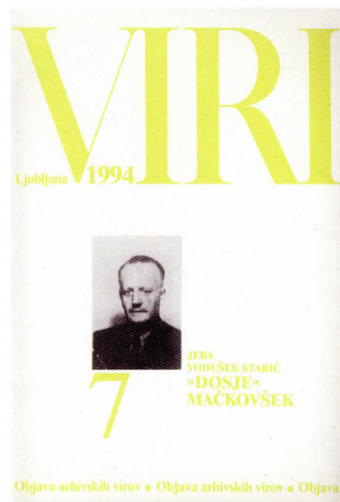
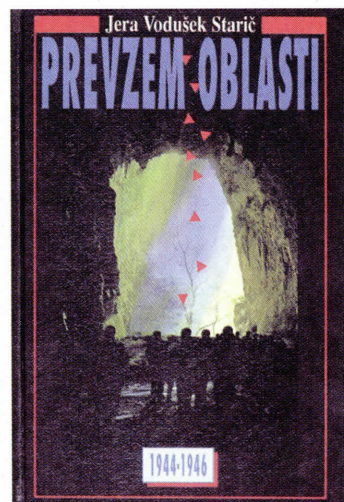
Osupljiva so razkritja tudi o organizaciji Orjuna, ki je bila tako kot mnoge druge teme v partijski zgodovini prikazana izrazito negativno. Voduskova stvari postavlja dobesedno na glavo. Le kaj bo ob tem rekel veliki apologet revolucije prof. dr. Oto Luthar. Da gre za revizionizem!? Bodimo no malo resni (Luthar bi morda rekel strokovni).

Deveto poglavje je Voduskova nasloвила preprosto *Epilog*. V njem beremo srhljive povzetke povojnega udbovskega trpinčenja junakov njene knjige. Čeprav (udbovski) arhivi, ki jih je pri pisanju uporabljala, gotovo skrivajo neprimerno hujše zgodbe, so že samo kratki povzetki teh zgodb porazni.

Tudi zaradi tega je knjiga Jerce Vodušek Starič *Slovenski špijoni in SOE* knjiga, ki odpira vrsto novih vprašanj. Predvsem za naše zgodovinarje. Potem ko je njen zgodovinarski kolega Boris Mlakar s svojo knjigo *Tragedija v Cerknem* pokazal, kako se piše zgodovina, je Voduskova zdaj s svojo novo knjigo posegla po pokrovu Pandorine skrinjice – naše zgodovine in posledično tudi našega zgodovinosipja.

Liberalci in revolucija

Sam seveda nočem v ničemer zmanjševati navdušenja nad knjigo o "slovenskih špijonih", toda vendarle je treba temo, ki jo Voduskova obravnava, umestiti v kontekst dogajanja, ki ga knjiga obravnava. Ko to naredimo, ugotovimo, da Voduskova vendarle obravnava temo, ki je v svojem času odigrala precej obrobno vlogo. Ljudje in njihova stališča in tudi dejanja, ki so prikazana v "slovenskih špijonih", so v resnici odigrala razmeroma minorno, celo trivialno vlogo. Avtorica njihova dejanja, še bolj pa njihova

zgodbe, slovenske 'mafijce', njihove naslednike in privrženca pa smo zaprli, preganjali, fizično in psihično, mučili, ponižali in – pozabili. Z njimi smo pozabili tudi vrednote, za katerimi so stali – čast, svoboda, patriotizem in podobno. Besede smo uporabljali še naprej, še preveč, tako da so izgubile pomen. In hkrati smo z veliko vnemo pokopavali tisto, iz česar so pravzaprav izhajali junaki te zgodbe – slovensko meščanstvo."

prav vse, predvsem pa ogromno človeških življenj, obstal ali padel. Partijskega projekta revolucije pač ni mogoče odpraviti samo s terminom "nesmisel". Za partije je bil zelo smisel, tako kot je tudi beseda osvoboditev, ki označuje konec druge svetovne vojne, zanje zelo smiselna. Zanje in za njihove seveda, za mnoge druge pa ni šlo za nikakršno osvoboditev, ampak za navadno zasužnjenje z udbovsko diktaturo. Mogoče se komu

Morda gornji očitek o sporih celo drži, toda pri vseh drugih problemih, s katerimi so se morali v tistem času ukvarjati, je ta očitek bolj malo vreden. Kdo pa je bil velika, glede na žrtve, mogočna žrtev komunističnega terorizma in kdo je bil nosilec izsiljenega samoobrambnega odpora proti temu terorju? Ali mar "naprednjaki"? Po vojni tudi oni.

V uvodu v "*Dosje*" Mačkovšek nam je avtorica lepo prikazala, kako

Do "osvoboditve" sta bila v tej stavbi na Tomšičevi ulici v Ljubljani uredništvo in tiskarna liberalnega dnevnika Jutro. Komunistični Slovenci poročevalci se je "ulegel" v toplo posteljo.

stališča obravnava z velikimi simpatijami. Na neki način jih celo idealizira, tako kot so bila do neke mere idealizirana stališča junakov knjige.

Zakaj je vtis tak? Verjetno zato, ker vendarle moramo upoštevati, da so "njeni" junaki živeli in delovali v času, ki je bil zelo trd do ljudi. Tako kot vsi drugi so se tudi junaki knjige znašli v vrtincu spopada najhujših totalitarizmov v novejši slovenski zgodovini, fašizma, nacizma in komunizma (boljševizma, stalinizma). V tem trdem času so mnogi zaradi različnih razlogov zelo dejavno (so)delovali, mnogi so tudi zaradi tega izgubili življenje. Tudi junaki v "slovenskih špijonih" so na različne načine sodelovali v tistem hudem času, Janko Mačkovšek je celo izgubil življenje, toda vendarle je slo za razmeroma številčno šibko skupino ljudi. Poleg tega so ti ljudje večinoma delovali bolj z distance.

V knjigi sledimo mnogim njihovim idejam in mnoge so v burnem času vojne in revolucije ostajale samo na besedni ravni, mnoge so bile celo idealizirane, zato še danes zvenijo – v primerjavi z mnogimi drugimi, ki so doživele velike udarce, poraze in polome – kot sprejemljive in trezne. Toda pogosto se dogaja, da je prepad med besedami in realnostjo (tudi dejanji) velik. Tudi iz knjige o "slovenskih špijonih" pogosto dobimo vtis, da so nekateri od akterjev te zgodbe precej ignorirali realnost. Zaradi tega jih ne obsojamo, le opozarjamo na to, da je nekdo, ki se je v odločilnem času iz takšnega ali drugač-

nega razloga izmaknil odgovornemu in dejavnemu delu v tistih hudih časih vojne in revolucije, čisto lahko danes komu videti kot pozitivec po načelu, če delaš malo, je malo možnosti, da boš od tega dela kakor koli prizadet (označen, omadeževan).

Za takšen vtis seveda ni kriva avtorica knjige, saj nam je stališča junakov svoje knjige le predstavila, potem ko jih je z velikim trudom izklopala iz arhivov. Normalno je, da so nad knjigo, takšno, kot je, nekateri navdušeni, nekateri pa imajo tudi mešane občutke.

Le čemu naprednjaki?

Ker verjetno vsako delo vsebuje tudi kakšno hibo, tako obsežno in zahtevno, kot je knjiga o "slovenskih špijonih", lahko še bolj, naj tu opozorimo le na eno, ki kar precej bije v oči. Avtorica namreč za predvojne slovenske liberalce, ki so glavni junaki njene knjige, uporablja termin *naprednjaki*. Res je, da so se sami tako imenovali, toda pri zgodovinopisnem delu je treba to upoštevati, še posebej zato, ker gre za izrazito vrednostni pojem. Zato je bilo branje intervjuja z avtorico v reviji *Mag* kljub informativnosti prav zaradi povsem nekritične uporabe termina *naprednjaki* precej neprijetno.

Uporaba termina *naprednjaki* je danes anahronistična in neprimerena. Nekoč so verjetno ljudje, ki so si naredili tako močan vrednostni pojem (celo v ime politične stranke Narodno napredna skupnost in Napredna delovna skupnost), mislili, da so, če

se tako imenujejo, kaj več od drugih. Tudi komunisti so se pogosto kitili s terminom "napredne sile". Domnevamo lahko, da je termin *naprednjaki* že takrat, med obema vojnama, zvenel zelo potentno. Uporaba tega termina v današnjem diskurzu pa je povsem napačna, saj gre za njegovo nekritično povzemanje, poleg tega pa gre na neki način za nadaljevanje povzdigovanja enih (ki da so bili napredni) na račun drugih (ki da so bili posledično nazadnjaški).

Opravka imamo torej z izrazitim vrednostnim pojmom, ki ene označuje za pozitivce, ene pa posledično za negativce. Tako preproste stvari pa ne v življenju ne v zgodovinopisju vendarle niso. Res je, da imamo v publicistiki pogosto težave s terminologijo, še posebej če hočemo biti čim bolj natančni in pošteni pri označevanju pojavov in akterjev. Velika težava v današnji publicistiki je tudi v tem, da večina še vedno uporablja terminologijo, ki se je uveljavila v prejšnjem (totalitarnem) sistemu. Takrat pa je bila uveljavljena načrtno, da bi dejanja, stvari in osebe z uporabo nove terminologije dobile drugačne pomene.

Problem terminologije

Pod komunizmom so nekateri termini namreč dobili negativni predznak, saj so se z njimi nenehno označevali osebe in dejanja, ki so bili prikazani kot negativni. Taki termini so desnica, klerikalci, konservativci, kulturni boj, če omenimo le nekatere, ki so še danes v ob-

toku. Pričakovali bi, da bi danes, ko bi vendarle morali poleg razčiščevanja zgodovine imeti kritičen odnos tudi do terminologije, ki se je uporabljala v preteklosti, uporabljali čim natančnejše ali vsaj vrednostno in ideološko nevtralne pojme. V primeru naših "naprednjakov" vendarle obstaja vrednostno manj nabit termin liberalci.

Naj ta opazka prav nič ne zmanjša truda, ki ga je v pisanje knjige *Slovenski špijoni in SOE* vložila Jerca Vodušek Starič. Njeno delo je bilo, predvsem če pogledamo, kakšno arhivsko gradivo in literaturo je uporabljala, mukotrpno, natančno in pošteno. To pa je danes v slovenskem zgodovinopisju – tistem seveda, ki obravnava politično zgodovino Slovencev v 20. stoletju – zagotovo redka vrlina. K sreči imamo kar nekaj zgodovinarjev, ki so pri svojem delu zvesti načelom resničnosti, pravičnosti ter vsestranosti in kritičnosti pri uporabi virov. Toda žal se mnogi še vedno oklepajo načela, da je treba ubraniti pridobitve revolucije. Jerca Vodušek Starič zagotovo že dolgo ni več med njimi. Od zdaj dalje bomo z zanimanjem pričakovali njeno naslednje delo.

Če je zgodba o delovanju in usodi slovenskih predvojnih liberalcev tako tragična, kot jo lahko spremljamo v njeni knjigi, kakšna je bila potem šele usoda njihovih političnih sopotnikov v drugih predvojnih strankah, predvsem tistih iz vrst SLS, ki so bili glavna tarča komunistične revolucije?!

Ivo Žajdela